

УДК 347.96:159.9

Олексій Черновський,*докт. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри юридичної психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича***Олександр Семенюк,***лаборант лабораторії кафедри юридичної психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

КУЛЬТУРА ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ – СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА

Стаття присвячена дослідженню правового мислення як процесу опосередкованого та узагальненого відбиття правових явищ у їхніх істотних властивостях, зв'язках і відносинах. Охарактеризовано чинники та стандарти, застосування яких допомагає отриманню якісної правничої підготовки. Виокремлено особливості класифікації правового мислення, що дозволяє розглянути сутність такого складного феномену, як правове мислення.

Ключові слова: мислення, правове мислення, культура правового мислення, правова культура, правосвідомість, психологічний складник, об'єкт мислення, предмет мислення, класифікація правового мислення.

Постановка проблеми. Проголошення, визнання та гарантування дії принципу верховенства права, побудови правової держави та громадянського суспільства в Україні вимагає не тільки матеріальних, духовних, організаційних заходів темпорального виміру, але й переосмислення місця й ролі професіоналів-правознавців та їх правосвідомості в поєднанні з правовим мисленням, в тому числі культури правового мислення, що є центром професійної юридичної діяльності. Сьогодні, в контексті еволюції національної правової системи, саме завдяки професійній юридичній діяльності можливо умовно спрогнозувати шляхи розвитку національного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. До спроб тлумачення поняття правового мислення вдається значна кількість науковців, зокрема П. П. Баранов, В. П. Малахов, С. Д. Гусарев, О. Ф. Скакун, Ю. М. Дмитрієнко, С. С. Алексеев та ін., які розглядають цю категорію в контексті вивчення правової свідомості.

Вирішення професійних юридичних завдань вимагає правового мислення. Дослідженням цього аспекту присвячені роботи зарубіжних учених: Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, М. Вебера, Г. Радбурга, К. Зейфарта, Г. Кельзена, Ю. Хабермаса, О. Хейфе, К. Р. Шмітта та інші.

Мета статті – узагальнити й сформулювати основні положення процесу правового мислення.

Виклад основного матеріалу. Під мисленням варто розуміти пізнавальний психічний процес узагальненого й опосередкованого відзеркалення зв'язків і стосунків між предметами об'єктивної дійсності. Саме ж мислення – це процес, пов'язаний з обробкою інформації, отриманої через відчуття, або збереженої в

пам'яті в результаті особистого досвіду. Мислення – це розумова, інтелектуальна діяльність, процес відображення дійсності в поняттях, судженнях, умовиводах, теоріях, концепціях. Основна функція мислення – виявлення внутрішніх зв'язків у предметах. Мислення виступає одним зі складових елементів свідомості особистості. Свідомість – вища форма відображення дійсності, яка полягає в узагальненому й цілеспрямованому відображенні дійсності, у попередній уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, у розумному регулюванні й самоконтролі поведінки людини. Відштовхуючись від вказаного, розглянемо поняття правового мислення.

Стандартами для отримання якісної правничої підготовки є необхідний обсяг інтегральної, загальної і спеціальних компетентностей, що мають бути сформовані у здобувачів юридичної (правничої) освіти для розуміння природи і функцій права, змісту основних юридичних інститутів, застосування права, а також меж юридичного регулювання різних суспільних відносин. Такими стандартами є:

- здатність до абстрактного, логічного та критичного мислення, до творчого мислення і генерування нових ідей, до аналізу і синтезу;
- уміння планувати, організувати і контролювати свою діяльність;
- знання і розуміння природи етичних стандартів, у тому числі етичних стандартів правничої професії, та здатність діяти на їх основі;
- володіння державною мовою;
- володіння однією з офіційних мов Ради Європи на рівні, що забезпечує можливість як усного, так і письмового її застосування у тому числі у професійній сфері;
- вміння грамотно і точно формулювати та висловлювати свої позиції, належним чином їх обґрунтовувати;

- навички збору і аналізу інформації;
- вміння працювати самостійно, працювати у команді колег за фахом, а також із залученням експертів з інших галузей знань;
- здатність приймати неупереджені і мотивовані рішення;
- здатність визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб;
- вміння примирювати сторони з протилежними інтересами;
- здатність вчитися;
- прагнення до утвердження академічної доброчесності.

Одним із найважливіших складових елементів правового мислення є правосвідомість людини. За загальним визначенням, правосвідомість – форма суспільної свідомості, що містить сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій і концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи й суспільства загалом до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням [6, с. 418].

Сучасне правове мислення ґрунтується на засадах як раціоналізму, так й ірраціоналізму, оскільки розуміння права як первинної ланки правового мислення є оціночною діяльністю, що полягає в порівнянні правових норм, явищ суспільної дійсності з цінностями права та правовими цінностями, зосередженими в джерелах права [3, с. 191].

Якщо розуміти правове мислення як внутрішню форму процесу розуміння професіоналом-правознавцем правової дійсності, результатом роботи якого є відповідна правова поведінка в контексті позитивного права, що, у свою чергу, втілюється у правовій культурі професіонала-правознавця, можна виокремити її об'єкт та предмет.

Об'єктом виступають ті правові явища, які у зв'язку з власною юридичною кваліфікацією, владними повноваженнями та підпорядкуванням закону, виступають як певний вид професійного мислення, який вирізняється від повсякденного, не заангажованого юридичним понятійним апаратом мислення людини, і знаходиться в межах чітко окресленого правового поля.

У свою чергу, предметом правового мислення, зокрема культури правового мислення, завжди будуть правові явища, висновки про правові явища, які будуть стосуватись правових понять та категорій, форма та зміст яких будуть виражені у юридичній формі, що виникають в процесі реалізації права [2, с. 13].

На ниві правового поля проблема правового мислення постає як один із напрямів дослідження реалізації механізму правового регулювання: як людина засвоює правові норми, який механізм їх осмислення й реалізації? Основні виміри правового мислення:

- епістемологічний, який являє собою пізнання правової дійсності;
- техніко-юридичний, що полягає в специфічному правовому юридичному мисленні в процесі реалізації правових норм;
- регулятивно-правовий, відповідно до якого на основі наукового пізнання забезпечується

справедливий правопорядок через ефективне регулювання суспільних відносин шляхом застосування правових норм [9].

Правове мислення – аналітичні здібності суб'єкта правовідносин, що функціонують і розвиваються в ході духовно-практичного вирішення різних соціально-правових протиріч [3, с. 509].

На думку А. І. Овчиннікова, це феномен правової сфери духовного світу людини, який являє собою процес розуміння соціально-оточуючої індивіда правової дійсності, результатом якого є, з одного боку, бажане та позитивне право, а з іншого – комплекс правових знань, звичок, стереотипів поведінки, які формуються в правосвідомості та юридичному світогляді особи [10, с. 309].

Правове мислення формується на основі сукупності та взаємозв'язку правових знань, правових уявлень, правових ідей, правових почуттів, правових настроїв.

Правове мислення оперує правовими знаннями в процесі усвідомлення правової дійсності. Правові знання включають у себе осмислення права як соціального й культурного явища, так і уявлення про норми дійсного позитивного права.

Особа в процесі правового мислення керується правовими настроями, що існують у суспільстві загалом і в певній соціальній групі, в якій перебуває людина, зокрема і правовими почуттями, які виникають в її свідомості в результаті осмислення різних правових явищ [5, с. 24].

Аналіз об'єкта мислення є обов'язковим для розуміння того, як протікає й чим визначається процес мислення. Процес аналізу є взаємодією суб'єкта, з можливостями його мислення, і об'єкта. При цьому, змінюючись, об'єкт викликає новий процес мислення, що знову ж таки змінює об'єкт, тобто результат одного акту мислення включається в подальший його процес, пізнання об'єкта, відповідно, поглиблюється. І так триває доти, доки індивід не отримає бажаний результат. Загалом, процес мислення є актом конкретизації – переходу від загального й вкрай нечіткого уявлення про майбутній результат до його конкретного образу. Пошук невідомого в межах акту конкретизації здійснюється як безперервний процес прогнозування – створення образу очікуваного результату. Цей процес здійснюється шляхом мисленневих дій і операцій. Правове мислення протікає як асоціативний процес (виникнення асоціацій), що залежить від конкретної ситуації. Одинцею правового мислення виступає правовий знак – певний емпіричний матеріальний носій інформації, який суб'єкти правовідносин сприймають на чуттєвому рівні в процесі правової комунікації як відтворення, уособлення якогось об'єкта (предмета, дії, події, явища й т. д.) і його ознак та властивостей, що проявляються у взаємодії й співвідношенні з іншими такими ж об'єктами.

Протікання правового мислення в правосвідомості правника супроводжується міркуваннями, тобто діяльністю зі з'ясування думок, пов'язаним їх задля відповідних висновків,

логічним мисленням і рефлексією, тобто пізнавальною діяльністю, під час якої об'єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання (гносеологія) або знання, думка, вчинок (епістемологія). Самий же процес міркування здійснюється за допомогою таких методів права, як:

- абстрагування – це метод, за допомогою якого мислено відволікаються від неістотних властивостей явищ, що вивчаються. Результатом абстрагування є поняття, в яких відображаються загальні та суттєві ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності. Результатом абстрагування є поняття, що висловлює суттєві сторони цього об'єкта. Абстрагування здійснюється в різних логічних формах умовиводу. Найважливіші серед них – індукція і дедукція;

- наукового спостереження – метод наукового дослідження, що полягає в активному (систематичному, цілеспрямованому, планомірному) та навмисному сприйнятті об'єкта, в ході якого здобувається знання про зовнішні сторони, властивості й відносини досліджуваного об'єкта. Спостереження включає в себе такі елементи, як: спостерігач (суб'єкт), об'єкт спостереження та засоби спостереження. Ознакою даного методу є наявність мети, що дозволяє сформувати емпіричний об'єкт. Без чіткого визначення мети немає наукових спостережень, саме її наявність дозволяє "побачити" емпіричний об'єкт;

- трансцендентальний метод – це метод, суть його полягає в тому, що визначення сущого дається через розкриття суб'єктивних умов (засад) його конституювання (формулювання);

- герменевтичний – це метод, який передбачає проникнення в смисл деяких феноменів на основі з'ясування їх місця та функції в культурі, тобто в контексті правової культури;

- порівняння – це метод, за допомогою якого предмет (явище), що вивчається, характеризується через співвідношення, вимірювання, зіставлення з іншими одноякісними предметами або явищами;

- моделювання – це метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю).

Суб'єктами правового мислення виступають як окремі індивіди, так і соціальні спільноти (різні соціальні групи). На формування правового мислення впливає соціум, в якому перебуває індивід, причому його вплив може бути як позитивним, так і негативним. Рівень правової культури в суспільстві прямо пропорційний розвитку правосвідомості окремої особи та її правового мислення. Також важливим елементом формування правового мислення виступає творча активність людини як прагнення розширювати сферу своєї діяльності через набуття нових правових знань та їх реалізацію [1].

Оскільки специфіка правового мислення зумовлена особливостями завдань, що їх розв'язують різні спеціалісти, то якість професійної діяльності, або рівень професіоналізму, залежить від типу мислення. Високий рівень професіоналізму пов'язаний з теоре-

тичним (не емпіричним), творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним інтелектом. Підготовка професіонала вимагає обов'язкового аналізу специфіки професійних завдань і стратегії їх розв'язування, оскільки процес мислення полягає в розв'язанні тих або інших завдань.

Слід також, на нашу думку, окреслити види правового мислення за функціями:

- інформаційно-пізнавальне – полягає у відображенні правової дійсності, засвоєнні й обробці правової інформації, передбачає нагромадження знань про право, юридичну практику, тобто правові знання, ідеї, уявлення людини, спрямовані на цілісне сприйняття світу, виконують роль орієнтира у відношеннях з навколишньою дійсністю, беруть участь в упорядкуванні та організації правових відносин, які плануються;

- аналітично-оцінювальне правове мислення – передбачає оцінку як правових знань, так і правової дійсності з погляду цих знань, визначає критерії для правомірної і протиправної поведінки;

- інтерпретаційне правове мислення – спрямоване на здійснення тлумачення, осмислення правових норм;

- евристичне – реалізується відкриттям нових явищ правової дійсності;

- прогностичне правове мислення – здійснюється через прогнозування або передбачення наслідків своїх дій;

- регулятивне – припускає, що на основі ставлення до чинної в суспільстві системи правових приписів, заборон, зобов'язань і дозволів відбувається формування мотивів поведінки, настанов на правомірні чи протиправні діяння.

Високий рівень та чіткість професійного правового мислення є запорукою успіху у діяльності правника. Судді, прокурори, адвокати, нотаріуси та інші під час здійснення своєї діяльності несуть відповідальність за прийняті ними рішення, оскільки останні часто стосуються вирішення долі певної особи. Зокрема, відповідальність прокурора за прийняття рішення досить висока, адже помилка державного обвинувача у прийнятті відповідного рішення може потягти за собою уникнення особи, яка справді вчинила злочин, кримінальної відповідальності, засудження невинної особи, вина якої не доведена, а також порушення прав потерпілої особи й інших учасників процесу. Аналогічні негативні наслідки настають у разі наявності низького професійного мислення під час прийняття рішення адвокатами, судьями та іншими правниками. Носії професійної правосвідомості, як правило, не лише володіють спеціалізованими, конкретизованими знаннями чинного законодавства, але й вмінням, навичками його застосування [13, с. 65].

Правове мислення за своєю природою спрямоване на здійснення професійної юридичної діяльності шляхом пізнання та оцінки закономірностей функціонування права та правової системи.

Процес правового мислення одночасно зливається з предметною стороною професійної

юридичної діяльності, оскільки, навіть надаючи юридичну консультацію, професіонал правознавець використовує своє правове мислення із синхронним моделюванням фактичних обставин справи та її юридичної кваліфікації.

Отже, у мисленні правника моделюються об'єктивні властивості і взаємозв'язки між правовими явищами, їхні істотні загальні особливості, що виражаються у формі суджень, умовиводів і понять. Весь процес мислення базується на співвіднесенні ситуативної інформації (про конкретну подію, факт) з узагальненою інформацією, що зберігається в пам'яті індивіда.

Основною функцією професійно-правового мислення є інтерпретація, у ході якої відбувається осмислення, освоєння, розуміння соціально-правової дійсності. Мислення юриста-практика виступає як інструмент соціального життя, практичної здатності, що задовольняє потреби не стільки в знаннях про позитивне право, скільки в засвоєнні і формуванні власних нормативних суджень, правових поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій. Коли законодавець типізує соціально-правові явища і на їх основі формує юридичні поняття і правові норми, іноді мимовільно відбувається переключення соціально-правової дійсності.

Щодо засобів правового мислення, то у юридичній літературі виділяють процедурні, змістовні та визначальні засоби правового мислення.

Процедурні засоби правового мислення – це такі засоби правового мислення, що відповідають за його істинність, узгодженість із поставленими завданнями. Яскравим прикладом процедурних засобів правового мислення є формальна логіка, моделювання, алгоритми, методи, програми.

Визначальні засоби правового мислення зосереджуються у правових визначеннях, понятійному апараті, юридичних конструкціях, презумпціях, преюдиціях тощо. За допомогою цих засобів правового мислення втілюється в особливу правову форму мислення юриста, встановлює загальну для правознавців професійну мову, для того щоб забезпечити однаковість, інформативність, ефективність професійної діяльності [7, с. 113].

Функціональний аспект правової культури втілюється в основних напрямленнях дії правової культури на втілення у життя зосереджених у ній правових цінностей та цінностей права. Серед функцій правової культури виділяють інформативну, регулятивну, аксіологічну функції.

У свою чергу, структурний аспект правової культури зосереджується у правосвідомості, правовій поведінці, юридичній діяльності та правовому мисленні у правотворчій діяльності, правовому мисленні у правозастосуванні тощо.[12]

Висновки.

Таким чином, правове мислення як центральна ланка правової культури – це поетапна, розумова, творча, інтелектуальна діяльність професіонала-правознавця в процесі правової

комунікації, спрямована на пізнання, оцінку правових явищ, використання норм права, правових принципів для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків як самого професіонала-правознавця, так і інших суб'єктів права, що зосереджена на оцінюванні правомірної чи неправомірної поведінки за допомогою використання суджень, що створюються під впливом як раціональних, так і ірраціональних чинників.

Визначення основних критеріїв класифікації правового мислення та характеристика його видів дозволить як уникнути наукової термінологічної плутанини, методологічної та теоретичної невизначеності, так і більш ґрунтовно розглянути сутність такого складного феномену, як правове мислення.

Список використаних джерел:

1. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання: навчальний посібник / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінцицький. – К.: КНЕУ, 2005. – 353 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/31444/>.
2. Атаманчук Г. В. Управление: сущность, ценность, эффективность : учебное пособие для вузов / Г. В. Атаманчук. – М., 2006.
3. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Прес", 2006. – 1093 с.
4. Газенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / О. О. Газенко ; Запоріж. юрид. ін-т МВС України. – Запоріжжя, 2002. – 198 с. Алексеев С. С. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и фак. / С. С. Алексеев. – М. : Изд. группа ИОРМА–ИП1ФРА, 1999. – 570 с.
5. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : монография : в 2-х ч. / В. Н. Коробка; Донецкий юридический институт Луганского государственного университета внутренних дел им. Э. А. Дидоренко. – Донецк, 2010. – Ч. 2: Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства. – 244 с.
6. Котюк В. О. Основы держави і права: навчальний посібник / В. О. Котюк. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
7. Курьянов Б. А. Процессуально-правовое мышление в деятельности следователя / Б. А. Курьянов // Юрист–Правовед. – 2008. – № 5. – С. 112–115.
8. Лазарев В. В. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М., 1996. – 472 с.
9. Овчинников А. И. Правовое мышление : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук / А. И. Овчинников. – Краснодар, 2004. – 48 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.srlnest.com/book_744_chapter_8_7.html.
10. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д, 2003.

11. Підходи до класифікації правового мислення / О. О. Орлова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 47–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_4_8

12. Андрюшко І. Я. Правове мислення як центральна ланка правової культури / І. Я. Андрюшко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 231–238 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_63_34

13. Турман Н. О. Відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. О. Турман ; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2013. – 194 с.

14. Цвік М. В. Правова система України: історія, стан та перспективи. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2008. – 728 с.

Статья посвящена исследованию правового мышления как процесса последовательного и обобщенного отражения правовых явлений в их существенных свойствах, связях и отношениях. Охарактеризованы факторы и стандарты, применение которых помогает получению качественной юридической подготовки. Выделены особенности классификации правового мышления, что позволяет рассмотреть сущность такого сложного феномена, как правовое мышление.

Ключевые слова: мышление, правовое мышление, культура правового мышления, правовая культура, правосознание, психологическая составляющая, объект мышления, предмет мышления, классификация правового мышления

The article is devoted to the study of legal thinking, as a process of indirect and generalized reflection of legal phenomena in their essential properties, relationships and relations. Characterized by factors and standards, the application of which helps to obtain qualitative legal training. The features of the classification of legal thinking are singled out, which allows us to consider the essence of such a complex phenomenon as legal thinking.

Key words: thinking, legal thinking, culture of legal thinking, legal culture, legal consciousness, psychological component, object of thinking, subject of thinking, classification of legal thinking

